

2001

SPALIS 10

metai

VIKTORIJA DAUJOTYTĖ

Apie pasiuntinius ir pasiuntinybes

DALIA KARATAJIENĖ

Apie žveję ir Eleną

BALTARUSIŲ PROZA IR POEZIJA

DOVID KATZ

Kelyje į senąjį kraštą

GIACOMO LEOPARDI

Mintys

GINTARAS BERESNEVIČIUS

Kurmiai ant asfalto

LITERATŪRA,
KRITIKA,
ESEISTIKA

TURINYS

SPALIS 10

metai

LIETUVOS
RAŠYTOJŲ
SAJUNGOS
MĖNRAŠTIS

2001

Kelyje į senąjį kraštą

Kalbiname Dovidą KATZĄ, jidiš kalbos ir literatūros profesorių, rašytoją. D. Katzas, gimęs ir studijavęs JAV, daugelį metų dėstęs Oksfordo universitete Didžiojoje Britanijoje, šiuo metu dirba akademinį darbą ir kuria Vilniuje. Klausimus jam pateikė Mindaugas KVIETKAUSKAS.

Pirmąjį kartą atvykote į Lietuvą maždaug prieš vienuolika metų. Koks tuomet buvo Jūsų tikslas? Ar ta pirmoji kelionė buvo prarasto laiko ieškojimas, kupinas emocijų susitikimas su Jūsų tėvo gimtine, ar ji buvo susijusi su moksliniais planais? Kaip Jums kilo mintis fiksuoti paskutinius jidiš balsus ir pėdsakus Lietuvoje?

Tuo metu, kai 1990-ųjų gruodį pirmąkart atvykau į Lietuvą, – jau daug metų buvau vyresnysis Oksfordo universiteto Jidiš studijų centro mokslinis bendradarbis. Gilinausi į tokias sritis: tūkstantmetės jidiš kalbos ištakos, ankstyvoji jidiš dialektologija, hebrajų, aramėjų ir jidiš kalbų ryšiai viduramžiais. Šie akademiniai darbai kiek atitolino mane nuo gimtosios Lietuvos jidiš – vienintelės kalbos, kuria į mane yra kreipęsis mano tėvas ir geriausias draugas Menkė (taip vadinu jį nuo pat vaikystės). Mūsų draugystė tikriausiai buvo unikali. Jaučiu, kad joks žmogus niekada nebebus man toks artimas. Aš gimiau 1956 metais, kai mano tėvui buvo jau penkiasdešimt, o šiandien tebenešioju barzdą, kurią užsiauginau po jo mirties: nenustojau jo gedėti net ir pasibaigus tradiciniam gedulo laikui – kai po tėvo mirties mėnesį (pagal kitą tradiciją – tris mėnesius) barzda neskutama.

Ne, atvykęs tą atšiaurią sovietų blokados žiemą mintyse jokių mokslinių tikslų neturėjau. Nieko čia nepažinojau, bet man pasisekė mėnesį praleisti žavioje Sofijos Vienožinskienės šeimoje (viešnagę suorganizavo Lietuvos pasiuntinybė Londone ir jos atstovas Romas Kinka).

Aš atvykau dėl savo tėvo, atvykau dėl Menkės. Jis yra isleidęs aštuoniolika poezijos knygų: devynias jidiš kalba, o kitas devynias – angliškai. Daugybėje kūrinių jis kalba apie tris Lietuvos vietas: Švenčionis, kuriuose gimė, Svyrius, iš kur kilusi jo tėvo šeima, ir daugiausia – apie Mikališkes, kur gyveno jo motinos giminė ir kur jis pats praleido Pirmojo pasaulinio karo metus. Svyriai ir Mikališkės šiandien priklauso Baltarusijai, bet Menkei jie, aišku, buvo pati Vilniaus gubernijos, pati *Líte* širdis – pagal žydiškąją Lietuvos geografijos sampratą *Líte* daugmaž atitinka Gedimino kunigaikštystės plotą.

Tuo metu vienas geriausių mano draugų, šv. Antano kolegijos profesorius Harris Shukmanas, įspėjo mane į Lietuvą nevykti: „Dovidai, klausyk, tu per dešimt metų kūrei savo jidiš dėstymo programas Oksforde ir stengeisi čia gyven-

ti jidiš studijų intelektualinę aplinką. Negrįžk atgal į senąjį kraštą, tu liksi sukrėstas. Ko nesugriovė naciai, buldozeriais užlygino sovietai. Ši kelionė sunaikins vaizdą, kuris yra tavo gyvenimo šerdis“.

Žvelgdamas atgalios, aš nebesibijau šitų Harrio žodžių, nes po viso to, ką suradau Lietuvoje, man aišku: palikimo aruodus čia reikia vertinti kaip puspilnius, o ne kaip pustuščius. Aš susipažinau čia su dešimtimis vietinių žydų, jau nekalbant apie puikius susitikimus su lietuviais ir rusais, o artima ilgalaikė draugystė mane susiejo su dviem labai skirtingoms asmenybėmis: su literatūros mokslininke profesore Irena Veisaite, tuo metu kūrusia Atviros Lietuvos fondą, ir su profesoriumi Mejeriu Šubu, steigusiu Judaikos studijų centrą Vilniaus universitete.

Tada pradėjau keliones į savo tėvo miestelius. Švenčionyse suradau Vilniaus žydų mokytojų kolegijos veteranę Bliumą Kac, su kuria irgi labai susibičiuliavome. Svyriuose nuėjau prie garsiojo Svyrių kalno, Napoleono kareivių supiltos kalvos, kuri minima žydiškame keiksme: „O kad tu išsipūstum kaip Svyrių kalnas!“

Mikališkėse jau nebebuvo likę žydų, bet baltarusis, anuometinis miestelio seniūnas Michailas Krupica, išgirdęs, kad atvažiavo Amerikoje daug knygų apie Mikališkes parašiusio žydų poeto sūnus, surengė didžiausią mano gyvenime sutikimą: miestelio salėje akimoku buvo suorganizuota puota su mariomis šampano ir degtinės. Pasakysiu jums tiesą. Prieš keletą metų turėjau garbės sutikti Didžiosios Britanijos karalienę per Londono Kensingtono rūmuose vykusį pokylį, surengtą Krikščionių ir žydų tarybos. Be abejo, susitikimas mane sujaudino. Bet tai nepalyginama su jauduliu, kurį jaučiau pobūvyje susipažinęs su Mikališkių seniūnu. Aš pažįstu Mikališkių seniūną! Mikališkių, to fantastinio pasaulio, kurį man tėvas piešdavo savo pasakojimais pilkose, nuobodžiose Bruklino gatvėse, kur aš augau, to pasaulio, kuris kartais tampa man ryškesnis ir svarbesnis už mano empirinę aplinką.

Per pirmąją savo kelionę aš buvau pasiryžęs surasti apylinkėse bent vieną Mikališkėse gimusį žydą, nufilmuoti jį, pasakojantį ir aprodantį miestelį, ir parvežti juostą Menkei, kuris su mano motina Rivke jau keletą metų gyveno miškų sodyboje, keli šimtai mylių nuo Niujorko. Pagaliau radau vieną tokį mikališkietį, gyvenantį Lentupyje (čia pat už sienos, prie Švenčionių, tiesa, tada tikros sienos dar nebuvo). Beje, tas žmogus, Avremkė Reinas, jau buvo Minske ir po kelių dienų ruošėsi išskristi į Izraelį, bet vienai dienai mano prašomas į Mikališkes atvyko.

Kai 1991 metų sausį atėjo laikas grįžti į Oksfordą, aš pirmąsyk per savo dėstytojo karjerą ryžausi savaitę pavėluoti. Aš tiesiog turėjau pirmiau nuvykti į Niujorką ir parvežti tėvui filmą apie Mikališkes, istorijas apie Švenčionis, sutiktų Vilniaus žydų pasakojimus, akmenis iš jo senelio namo sienų. Menkė buvo sukrėstas. Paskutinius šešis savo gyvenimo mėnesius jis džiūgavo dėl mano kelionės į gimtinę lygiai po septyniasdešimties metų nuo jo išvykimo. Nors niekad nesirgo ir nesilankė pas gydytojus, jis staiga mirė 1991-ųjų balandį, kelios savaitės po aštuoniasdešimt penktojo gimtadienio. Jo gyvenimo esmė buvo džiaugtis kuriama poezija, palaikyti jidiš kalbos gyvastingumą ir turėti keletą artimų žmonių.

Žodžiu, grįžtant prie klausimo – ne, aš neturėjau jokių mokslinių tikslų pirmosios kelionės metu, nors susipažinęs su profesoriumi Šubu pradėjau organizuoti Lietuvos studentų išvykas vienerių metų judaikos studijoms į Oksfordą. Galiu pasididžiuoti, kad vienas iš tų studentų, Šarūnas Liekis, dabar yra naujojo Vilniaus jidiš instituto administratorius. Jei kas man anuomet būtų pasakęs, kad vieną dieną aš čia įsikursiu, kad Šarūnas išvyks rašyti daktaro disertacijos į

Jungtines Valstijas, kad netrukus sovietų armijos čia nebebus, jei kas nors tai būtų man pasakęs devyniasdešimtųjų gruodį, aš būčiau pavadinęs tą žmogų svajotoju.

Mano mokslinio projekto idėja – užfiksuoti paskutiniuosius jidiš balsus Lietuvoje – įsižiebė vieną 1992-ųjų gegužės akimirką. Tai buvo mano trečioji kelionė į Lietuvą. Su savo geru draugu Petru Ivanovu iš Ignalinos susirengiau nurašyti visus įrašus nuo žydų antkapių senose sunykusiose Svyrių žydų kapinėse. Bet čia dar būtina kiek nukrypti ir papasakoti, kodėl man to reikėjo.

Kai Menkė Katzas 1938 m. Niujorke išleido dviejų dalių epinę poemą apie Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos žydų miestelius „Brenendik štetl“ („Degantis miestelis“), jis sulaukė smarkaus ultrakairiųjų literatūrinių podepresinio Niujorko grupių puolimo. Kritikai negalėjo suprasti, kodėl knygoje tiek daug rašoma apie kabalistus, kaimo tipažus ir elgetas, ir nėra nė vieno teksto apie socializmo idėjas. Vienas kritikas netgi pabandė pasityčioti iš Menkės eilėraščių, skirtų jo močiutei Moinei, pavadinęs juos „eilėrašciais močiutei Toltsei“. „Toltse“ – įžeidžiantis vardas, taip jidiš kalba vadinamos bjaurios senės. O juk Menkė buvo pavadintas savo močiutės vardu, t. y. tėvai negalėjo jam duoti moteriško vardo, bet parinko vyrišką atitikmenį (beje, dauguma tradicinės Lietuvos jidiš tarmės vardų baigiasi mažybine priesaka -ke).

Kai buvau mažas berniukas, Niujorke paklausiau savo tėvo: „Menke, ar tu atsakei tiems kritikams, kurie tyčiojosi iš tavo močiutės Moinės?“ – „Aišku, ne! – atsakė jis man išdidžiai šypsodamasis. – Mano močiutė Moinė aplankė mane per sapną ir padiktavo man visą eilėraščių knygą, mano penktąją knygą, išleistą trisdešimt devintaisiais – „Kalba mano močiutė Moinė“. Ji prisikėlė iš savo kapo Svyriuose ir viską tai Niujorko komunistų miniai įrodė!“

Ką gi, grįžtu į 1992-ųjų pavasarį. Per pirmąsias savo tėvo mirties metines aš nusprendžiau mėnesiui vykti į Svyrius ir nurašinėti (kartais ir atkasti) senus žydų antkapius. Mes su Petru Ivanovu ėmėmės darbo ir per pusdienį nurašėmė šimtą antkapių įrašų, kiekvieną žymėdami numeriu. Lygiai šimtas antkapis buvo Menkės močiutės, mano proprosenelės. Aš pasijutau kaip niekad pakiliai ir staiga suvokiau, kad dar turiu savo valioje visą mėnesį. Ką veikti? Pasakiau Petru: „Važiuojam į pietus! Į Smurgainis!“

Smurgainyse nebebuvo likę žydų kapinių, sovietai jas sunaikino ir panaudojo antkapius vaikų darželio statybai. Nors maniau, kad nieko iš to nebus, pradėjome klausinėti, ar miestelyje dar gyvena kokių senų žydų, ir apklausę daugybę žmonių vis dėlto buvome nusiūsti į seną griūvančią *chatą*, kuri atrodė kaip iš Chagallo paveikslų. Jos gyventoja, sena vieniša našlė Elkė Cirulnik, tuo metu garsiai barė viščiukus, kuriuos laikė trobos viduje po didžiule krosnimi. Scena buvo kaip iš klasikinės devynioliktojo amžiaus žydų literatūros. Akimirka, kai aš išgirdau jos jidiš, pakeitė mano viso gyvenimo mokslinį darbą. Tai nebuvo klasikinė Vilniaus atmaina, tai nebuvo ikikarinėse Lietuvos, Lenkijos ir Baltarusijos žydų mokyklose išmokta kalba. Tai buvo tikra egzotiško, nuošalaus, seno miestelio tarmė, tikras slengas, tikroji vietinė Lietuvos jidiš, kurią reikėjo būtinai išsaugoti. Kol mezgėme su Elke pokalbį, kol ji pasakojo man apie vienintelį norą savo gyvenime – turėti žieminį paltą su kišenėmis, mano protas mikliai darbavosi. Elkė jau buvo perkopusi aštuntą dešimtį, ir aš prisiminiau, kaip Menkė sakydavo: „Aš tikiu, kad yra Dievas, bet koks jis turi būti mažas, kad verčia žmones gyventi taip trumpai“. Elkė negyvens amžinai, bet jeigu mes atradome tokią Elkę Smurgainyse, tai tikriausiai ir kituose štetliuose (miesteliuose, kuriuose prieš karą gyveno daug žydų) tikrai dar galėtų būti dešimtys panašių į ją. Taip, kone per akimirką, ateinantis mano gyvenimo dešimtmetis

buvo nulemtas: keliauti skersai ir išilgai po Lietuvą – *Líte*, po teritoriją, kuri šiaurvakariuose prasideda ties Ryga, pietvakariuose pasiekia Baltstogę, šiaurės rytuose ribojasi Vitebsku ir Smolensku, o pietryčiuose – su Černobyliu.

Mano darbas Oksfordo universitete (dirbau Jidiš studijų centro direktoriumi) buvo ir nuolatinis administravimas, ir dėstymas, tad aš tegalėjau surengti vieną ar dvi ekspedicijas per metus, daugią daugiausia tik mėnesiui. Nuo 1997 m. kai kuriose ekspedicijose dirbau su lietuvių režisieriumi Sauliumi Beržiniu, taip pat su Vaidotu Reivyčiu (Vilniuje) ir su Romu Lileikiu (jis dar 1992 m. sukūrė nuostabų impresionistinio stiliaus filmą apie mano tėvą, o neseniai nufilmavo apie savo jaunystę Vilniuje pasakojančią Bliumą Kac). Kai 1999-aisiais persikėliau į Vilnių, darbai paspartėjo. Šiomet įkūrus Vilniaus jidiš institutą, ekspedicijos jau yra instituto veiklos sudedamoji dalis. Mes kuriame paskutinių vietinės jidiš įrašų videoarchyvą, sąmoningai nepaisydami dabartinių sienų tarp Lietuvos, Latvijos, Šiaurės Lenkijos, Baltarusijos ir Šiaurės Ukrainos. Sekame paskutiniaisiais tragiškai nykstančios civilizacijos pėdsakais, o laiko maža. Vienas iš mūsų darbo vaisių bus „Lietuvos jidiš atlasas“, kurį tikimės parengti ateinančiais metais.

Dėstėte jidiš kalbą ir literatūrą universitete maždaug dvidešimt metų, ir tai, savaime suprantama, įrodo aukščiausią mokslinį Jūsų darbų lygį. Tačiau JAV žurnalo „The Wall Street Journal“ straipsnyje apie Jūsų veiklą Jums prisegta keista etiketė: „radikalus jidišistas“ (*a radical Yiddishist*). Ar galėtumėte tai paaiškinti? Jūsų tiriamoji veikla, ypač jidiš kultūros gyvastingumo palaikymas, kitiems mokslininkams atrodo kontraversiškas – kodėl taip yra? Koks yra Jūsų darbų credo?

Labai puikus klausimas, mielas Mindaugai. Na, žurnalistai turi padėti savo darbdaviams parduoti spaudą, o straipsnis apie jidiš kalbos tyrinėjimą ir mokymą Lietuvoje turbūt nebūtų patekęs į „The Wall Street Journal“ puslapius, jei žurnalistas nebūtų sužaidęs epitetais.

Be abejo, tai reiškia kai ką daugiau. Mūsų srityje vyksta karšti ginčai tarp vadinamųjų „sanskritistų“ (daugiausia tai – amerikiečiai jidiš profesoriai, kurie mano, kad ši kalba yra mirusi, ir ją reikia aprašyti bei dėstyti angliškai) ir „jidišistų“ (tų, kurie kaip ir aš mano, kad jidiš reikia dėstyti kaip šiuolaikinę kalbą ir išsaugoti išlikusią kultūrą).

Man išties kelia juoką, kad jidiš profesorius, dėstantis ir leidžiantis knygas šia kalba, vadinamas radikaliu: argi jis radikalesnis už bet kurį velsiečių, suahilių arba baltarusių mokslininką, kuris rašo savo darbus tiriamąja kalba? Kad ir kaip būtų, tas, kuris gerai moka savo tiriamąją kalbą, yra kompetentesnis mokslininkas už tą, kuris jos nevartoja, ir nesvarbu, kokie yra jo ideologiniai įsitikinimai.

Ginčiuose dėl jidiš, daugiausia verdančiuose Jungtinėse Valstijose ir Izraelyje, susipina ir daugiau gijų. Kai kurie mokslininkai palaiko sionizmo-hebraizmo ideologiją ir priešinasi tos kalbos, kuria parašytą literatūrą jie dėsto, išsaugojimui, kad ir kaip absurdiškai tai skambėtų. Kiti, amerikiečių mokslininkai, tiesiog aiškiai pritingi, dėstyti anglų kalba jiems yra lengviausia išeitis. Kaip matote, atsakau subjektyviai. Asmeniškai aš jaučiu pasididžiavimą, kad didelę savo gyvenimo dalį galiu skirti jidiš kalbos, literatūros ir kultūros kaip gyvos visumos išsaugojimui, tyrinėti ją ne tik kaip mokslinį objektą. Aš laikaisi didžiųjų prieškarinio Vilniaus jidiš mokslininkų pažiūrų, pirmiausia seku

Maksu Veinreichu (1894-1969). Vilniaus mokykla manė, ir jos intelektualiniai palikuonys tebemano, kad moksliniai jidiš tyrimai ir kalbos gyvybė yra vienas kitą sąlygojantys procesai. Beje, Veinreichas Vilniuje gyveno Didžiosios Pohuliankos gatvėje, keturioliku numeriu pažymėtame name (dabar – Basanavičiaus 16), ir aš viliuosi, kad netrukus atminimo lentos Vilniuje puoš ne tik holokausto vietas, bet ir garsių, čia gyvenusių asmenybių namus, kad Vilniaus ir visos Lietuvos žydų ikikarinės kultūros atmintis būtų gyvastinga.

Ką Jums reiškia šeimos tradicija? Kaip ji paveikė Jūsų mąstymą, likimą, Jūsų mokslinius planus bei projektus? Ar esate visą laiką ištikimas tai tradicijai?

Mano šeimos tradicija apsiriboja vienu vieninteliu žmogumi – tai mano tėvas Menkė Katzas, kuris mane auklėjo jidiš kalba, kai aš su motina, visais savo broliais ir giminaičiais Amerikoje kalbėjau angliškai. Manau, tai, kad sekiau tėvo pėdomis, nebuvo kokia nors sąmoninga „ištikimybė“. Mūsų artimas ryšys lėmė, kad pasukau tuo keliu, kuris jau ankstyvoje jaunystėje buvo man vienintelis įmanomas.

Tikriausiai aš nebuvau ištikimas tiems savo giminaičiams Amerikoje, kurie negalėjo suprasti, kaip žmogus gali paskirti savo gyvenimą jidiš kultūrai; kuriems didžiausia gėrybė yra tapti gydytoju, teisininku ar bent jau buhalteriu. Tačiau netgi tie giminaičiai dabar prisijungia prie nostalgikų amerikiečių, staiga ėmusių ieškoti savo „šaknų“...

Jūsų tėvas Menkė Katzas buvo žymus rašytojas. Viename pokalbyje Jūs paminėjote prestižines Amerikos literatūrines premijas, kuriomis jis buvo apdovanotas, bet taip pat sakote, jog jis turėjęs įveikti amerikiečių mentalitetą, kad įtvirtintų savo teisę rašyti apie individualius prisiminimus – apie nedidelius žydų miestelius visiškai nežinamame krašte, keistus žmones ir jų tradicijas. Be to, Menkė Katzas buvo dvikalbis rašytojas, vienu metu kūręs eilėraščius jidiš ir anglų kalba. Taigi jis turėjo puikių galimybių tapti kosmopolitiniu rašytoju ir pasirinkęs universalesnę savo kūrybos temą sulaukti didesnės sėkmės. Kas vertė jį visą laiką rašyti apie specifinį, lokalinį ir beveik išnykusį litvakų pasaulį?

Įdomu, kad Menkė abiem kalbomis parašė po vieną universalios tematikos knygą: tai „Inmitn tog“ („Vidurdienis“) jidiš kalba (1954) ir jo pirmoji angliška knyga „Land of Manna“ („Manos šalis“, 1965). Tačiau didžioji jo kūrybos dalis yra apie Lietuvos kaimus, nors Menke neturėjo nė keturiolikos, kai 1920 metais atkeliavo į Ameriką. Būtų lengva pasakyti, kad jis, kaip ir kiti jidiš rašytojai, po holokausto jautė savo misiją kaip nors išsaugoti tai, kas buvo taip žiauriai sunaikinta. Tačiau šiuo atveju tokio paaiškinimo nepakanka, nes jo kūryba prieš holokaustą irgi buvo apie Lietuvą. Tiesiog senasis Lietuvos žydų pasaulis jam buvo nuostabiausias iš visų – jo pasaulis, kuriam atkurti skyrė savo kūrybinį gyvenimą. Visi balsai pasaulio kultūrų simfonijoje yra gražūs, todėl visiškai natūralu kiekvienam puoselėti savąjį.

Mes jau galėjome perskaityti kai kurių Jūsų tėvo eilėraščių lietuviškus vertimus (1993-iaisiais juos publikavo „Metai“, o šiemet – „Literatūra ir menas“). Be abejo, jie tikrai gali sudominti – tai moderni, su-

dėtinga, tačiau labai jutimiška ir paveiki poezija. Daug jos įvaizdžių yra tiesiogiai susiję su Lietuvos kraštovaizdžiu ar su litvakų gyvensena. Tačiau man, kaip lietuviui skaitytojui, ji palieka ir kitą įspūdį: taip, ji atrodo artima, suprantama, ji kalba apie erdvę, kurioje aš gyvenu, bet kita vertus – jos aliuzijos kartais būna visiškai nesuprantamos, ypač jei jos susijusios su kita religine tradicija. Skaitydamas eilėraščių tam tikru momentu pajuntu, kad negaliu jo deramai suprasti. Regis, kad visi Lietuvos jidiš rašytojai – Moišė Kulbakas, Abrahamas Suckeveris ir kiti – yra artimi mums, bet kartu ir labai tolimi, jie yra ir savi, ir svetimi tuo pat metu. Ar šiandien dar įmanomas tikresnis lietuvių ir jidiš kultūrų susipažinimas, suartėjimas? Ar mes esame istorijos pasmerkti būti vieni kitų teritorijose tik paviršių pastebintys atklydėliai, turistai?

Didelė vertybė, kad Lietuva yra istoriškai daugiakultūris kraštas. Tuo galima labai didžiuotis. Aš pats didžiuojuosi tuo, kad galėjau persikelti čia 1999-aisiais ir kurti Vilniaus universiteto Kultūrinių bendrijų studijų centrą, tyrinėjantį penkias kultūrinės mažumas, niekad neturėjusias savo atskiros valstybės, bet gyvenusias šiame regione daug amžių (karaimai, sentikiai, čigonai, totoriai ir jidiš). Suprantu, kad po daugybės metų, kai lietuvių kalba ir kultūra, persekiota Rusijos imperijos, buvo vėl naikinama sovietų supervalstybėje, lietuviams natūralu pirmiausia rūpintis savo kalba. Tačiau susikūrus ir nusistovėjus šiuolaikinei, saugiai, demokratinei tvarkai, vėl suklestėjus lietuvių kultūrai, nebeturėtų būti vengiama atsiverti ir kitoms kalboms bei kultūroms. Visos kartu jos sudaro Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės palikimą, o jį paveldėjusios valstybės gali semtis kultūrinių galių.

Žinoma, daugiakultūre visuomenė nereiškia, kad kiekvienas turi tapti daugiakalbis ar daugiakultūris, nors man atrodo puiku, jei vaikai turi galimybę nuo gimimo išmokti daugiau nei vieną kalbą ir bręsti ne vienoje kultūroje, kaip šiame regione buvo nuo amžių. Beje, mano tėvas didžiavosi tuo, kad visą gyvenimą mokėjo susikalbėti lietuviškai, rusiškai, lenkiškai ir vietine gudiška savo miestelių tarpe, nors išvyko į JAV trylikos metų.

Šiandien daugiakultūre visuomenė pirmiausia reiškia abipusę kiekvienos kultūros atstovų pagarbą ir pripažinimą. Niekas neturi laikyti savęs aukštesniu ar iš prigimties vertingesniu, bet visi turi jausti garbę galėdami būti įvairiopus, nevienalytės, bet nepaprastai tolerantiškos visuomenės nariais. Be to, tolerancijos nepakanka – multikultūriškumas taip pat reiškia didžiavimąsi ne tik oficialios daugumos ar tavo paties kalba ir kultūra.

Nuo šių bendrųjų svarstymų sugrįžtu prie klausimo. Jidiš kultūra buvo beveik sunaikinta per holokaustą, ir Lietuvoje nebėra tokios jidiš bendruomenės, iš kurios galėtumėte ką nors daugiau sužinoti apie šią kultūrą ir literatūrą. Jeigu tokia bendruomenė egzistuotų, pažintis su ja irgi būtų gyva bei natūrali. Apie 95 proc. Lietuvos žydų žuvo per holokaustą, o šiandien išlikusi maža neasimiliuota bendruomenė, deja, greitai sensta ir ilgainiui jos neliks. Man regis, kad, esant tokiai specifinei ir tragiškai jidiš padėčiai, tik nuo tautinės daugumos intelektualų ir studentų priklauso, kiek su šia egzotiška mažuma bus susipažinta. Čia turiu su džiaugsmu pridurti, kad geriausi jidiš kalbos studentai Vilniuje buvo lietuviai, o šiais mokslo metais jauna mokslininkė Eglė Bendikaitė taps pirmąja lietuve, dėstančia jidiš kalbą universitete.

Suprantu, kad šio klausimo prasmė yra gilesnė. Išties dauguma mūsų esame pasmerkti būti vieni kitų literatūros platybėse tik tamsoje prasilenkiančiais

keleiviais, tolimais specifinei kultūrai, kuri tas platybes sukūrė. Bet galime siekti tokio apibūsinimo supratimo, kad bent kai kurie mūsų mokslininkai ir studentai galėtų giliau tyrinėti kitą kultūrą. Tai praktiniai tikslai. Objektivi priešastis, kodėl skaitant Kulbaką, Suckeverį ar Menkę Katzą kyla distancijos pojūtis, yra didžiulis litvakų jidiš kultūros ir lietuvių kultūros skirtumas. Tai tiesiog dvi visatos, kurios ramiai ir taikiai maždaug šešis šimtmečius išsiteko viename krašte. Tačiau dabartiniai mokslininkai ir studentai neturi sustoti, reikia įveikti tą kultūrinę plyšį ir išties susipažinti su tuo, kas yra už jo. Vertimai, kalbų ir kultūrų dėstymas, kultūriniai renginiai, parodos ir šventės yra šio proceso dalis. Mano nuomone, universitete įvesti bendrieji kursai yra itin svarbi studijų atrama.

Kaip šiuo metu atrodo naujosios jidiš literatūros žemėlapis? Ar jis paženklintas generacinių, ideologinių, meninių konfliktų, ar tautinės mažumos solidarumo? Kokie yra literatūrinio gyvenimo geografiniai centrai? Kurie XXI a. pradžios jidiš rašytojai yra iškiliausi, žymiausi? Kokią vietą jie užima platesniame naujosios žydų literatūros lauke?

Mes, gimę po karo, holokausto pasekmes pradėjome just tik pastaraisiais metais, kai iš gyvenimo pasitraukė paskutiniai jidiš literatūros milžinai, paskutiniai kultūros veikėjai, mokytojai, žurnalistai, aktoriai, savo intelektualinę brandą pasiekę prieš holokaustą. Jidiš literatūrą ištiko krizė dėl vyresnės kartos rašytojų, išlikusių po genocido, stokos. Didžiuosiuose centruose Niujorke, Monrealyje šiuo metu tėra menka saujelė tikrųjų vyresnės kartos meistrų, gimusių Rytų Europoje.

Yra, regis, dešimt jidiš rašytojų, gimusių po karo, ir visi, išskyrus mane, kilę iš buvusios Sovietų Sąjungos. Dėl kažkokių priežasčių, kurių pats nesuprantu, kurti jidiš kalba pradėjau po savo tėvo mirties, ir iki šiol esu išleidęs tris prozos knygas. Ketvirta paruošta spaudai, o šiuo metu dirbu su penktąja. Tačiau pasakysiu atvirai – mes, jidiš rašytojai, gimę po karo, nenusipelnome jokio ordino vien dėl to, jog bandome savo plunksną jidiš *belles lettres* srityje. Mūsų kūriniai turi būti vertinami objektyviai ir kritiškai, o aš, kaip to mini judėjimo dalyvis, negaliu pateikti objektyvių vertinimų. Šiems kūriniais turi būti keliami tokie pat griežti reikalavimai kaip ir kitoms literatūroms.

Yra kitas jidiš pasaulis, kuris gyvuos ilgai ir kuriame rašoma literatūra, nors daugiausia tik didaktinė bei religinė. Tai *chaidizmo* pasaulis, kurį sudaro ultrareliginės tradicionalistinės žydų bendruomenės, kilusios daugiausia iš nelietuviškos, pietinės, Rytų Europos (Lenkijos, Ukrainos, Rumunijos, Vengrijos ir kaimyninių šalių). Pietinės šakos chaidizmas yra tvirtai išlaikęs jidiš kaip šeimos kalbą, šie žmonės susibūrę į daugybę bendruomenių įvairiose pasaulio šalyse, jose didelis gimstamumas, asimiliacija beveik lygi nuliui; čia vis daugiau išleidžiama jidiš knygų, laikraščių, žurnalų, kurių kokybė kasmet vis gerėja. Pasauliečiai jidiš kultūros atstovai ir mokslininkai labai klysta ignoruodami šį procesą tik dėl to, kad chaidizmui visiškai nereikalinga „mūsų“ literatūra. Jiems priklauso jidiš kultūros rytdiena.

Mūsų, veikiančių savo siauruose akademinuose ir literatūriniuose rateliuose, vaidmuo yra išlaikyti mažas kūrybines salas ir kiek įmanoma palaikyti mūsų tradicijos gyvybingumą. Tai yra *mūsų* istorinė misija.

Prieš dvejus metus Vilniaus universitete Jūs įkūrėte Kultūrinių bendrijų studijų centrą ir jam vadovavote. Kaip įsivaizduojate centro

Centrą įkūrė Vilniaus universitetas ir Atviros Lietuvos fondas. Jo sumanytoja yra mano brangi draugė profesorė Irena Veisaitė. Aš įsivaizduoju puikią šio centro ateitį. Kultūrinių bendrijų studijų centras yra vienintelis universitetinis centras pasaulyje, skirtas studijuoti kultūrinių bendrijų, kurios neturi kariuomenės, karinio laivyno ir nepretenduoja į jokią suverenią teritoriją, gyvenimą (jos griežtai skiriamos nuo tautų, užimančių konkrečią teritoriją, bet neturinčių politinės nepriklausomybės). Per pirmuosius dvejus metus centre buvo skaitomi bendrieji karaimų, sentikių, čigonų, totorių ir jidiš kultūrų kursai, kuriuos lankė šimtai Vilniaus universiteto studentų. Centras organizuoja ir gyvą vakarinį antradienio seminarą, tapusį nauja VU tradicija, metinę konferenciją ir kitus renginius. Aš tebedėstau jidiš kultūros kursus centre, tačiau neseniai atsisakiau direktoriaus pareigų, nes noriu tolesnį savo gyvenimą skirti kūrybai, mokslinėms studijoms, dėstymui, o ne administraciniam darbui. Be to, manau, kad atėjo laikas šių pareigų imtis Lietuvos piliečiams. Aš labai didžiuojuosi, kad tokie puikūs mokslininkai kaip prof. Valerijus Čekmonas ir dr. Natalija Arlauskaitė šiuo metu kartu vadovauja centrai, kad kursus dėsto geriausi kiekvienos kultūros tyrinėtojai.

Klausiame apie JIVO. JIVO – tai pavadinimo *Jidišer visnšaftleker institut* (Jidiš mokslo institutas) akronimas. Šis institutas, kaip privačių fondų išlaikoma mokslinių tyrimų institucija, buvo įkurtas Vilniuje 1925 m., kai Vilnius priklausė Lenkijai. Tai, kad institutas nežlugo holokausto metu ir tapo ypač svarbia mokslinė įstaiga Amerikoje, nulėmė laimingas atsitiktinumai. 1939 metų rugpjūčio pabaigoje–rugsėjo pradžioje vienas iš jo steigėjų ir pagrindinių mokslininkų Maksas Veinreichas dalyvavo tarptautiniame lingvistų kongrese Belgijoje, Briuselyje. Jis nebegrįžo į Vilnių, nuvyko į Ameriką, ir ten jo pastangomis JIVO išliko ir sėkmingai veikia Niujorke, nes taip susiklostė istorinės aplinkybės. Taigi niekas niekad nebandytų savintis šio vardo ar spekuliuoti juo čia, Vilniuje, kai ši ypatinga ir nuostabi įstaiga gyvuoja Niujorke.

Tačiau mes nuveikėme ką kita – įkūrėme naują Vilniaus jidiš institutą Vilniaus universitete, prie Istorijos fakulteto. Tai buvo dekanas Alfredo Bumblausko idėja. Naujasis institutas iškilmingai atidarytas šių metų rugpjūčio 27 dieną, ir mes labai didžiuojamės, kad dabartinis JIVO direktorius dr. Carlos Rheinsas atvyko iš Niujorko palinkėti naujam institutui sėkmės, pažadėjo jį remti ir bendradarbiauti. Institutas sudarė aiškų ateinančių metų planą: dėstyti jidiš kalbos, literatūros ir kultūros kursus Vilniaus universitete, kasmet organizuoti vieno mėnesio intensyvią tarptautinę jidiš kalbos ir kultūros vasaros studijų programą Vilniuje (2002 m. vasarą bus surengta jubiliejinė – penktoji – programa); rengti ekspedicijas istoriniame *Lite* regione pas paskutiniuosius jidiš kalbančius žmones ir iš surinktos medžiagos sudaryti Vilniaus jidiš archyvą, perleisti klasikinius prieškarinio Lietuvos jidiš mokslo darbus ir literatūros kūrinius, publikuoti naujus mokslo ir literatūros veikalus. Instituto kūrimui vadovavo Mendy Cahanas, trisdešimt aštuonerių metų jidiš kultūros tyrinėtojas, gimęs Belgijoje, kurio tėvai buvo išsigelbėję nuo holokausto Transilvanijos žydai. Nuostabu, kad žmogui, sava kilme neturinčiam nieko bendra su Lietuvos žydais, pasitaikė galimybė atvykti čia ir įkurti tokį institutą – tai ir yra jidiš kultūros romantika, tai ir Vilniaus romantika. Tegul toji kultūra ir tasai miestas stiprina vienas kitą iš kartos į kartą.